

**НАПОМЕНЕ О ТУРЦИЗМИМА У ЈЕЗИКУ
ЈОАНИКИЈА ПАМУЧИНЕ, БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ
ПИСЦА XIX ВЈЕКА**

ИБРАХИМ ЧЕДИЋ

Институт за језик, Сарајево

UDK 808.61/62-316.3"18"

Прегледни рад

1. Тема овог рада су турцизми,¹ који, као што је познато, заузимају посебно мјесто у вокабулару српскохрватског језика. Као истраживачки корпус одабрано је дјело Јоаникија Памучине, босанскохерцеговачког писца XIX вијека.² Пошто би за исцрпну анализу и комплетан увид у овај сегмент Памучинине лексике било потребно израдити вокабулар, што је за овакав рад превелик задатак, ми ћемо се овдје ограничити само на ограничен фонд јединица, на представљање најинформативнијих примјера.

2. Што се тиче овог слоја лексике нашег језика, нужно је, најприје, споменути једно Памучинино мишљење о турцизмима. Наиме, запажено је његово залагање за уклањање ових ријечи из употребе, стога што је сматрао »иштећеним« све посуђенице. Податке о овоме налазимо у рукопису Памучинине збирке турцизама коју је Владимир Ђоровић пронашао у Архиву српске православне општине у Мостару. Из рукописа се види да Памучина овом збирком жели указати на »елементе језика који се морају безусловно истиснути из

¹ »Турцизми« се у новије вријеме све чешће именују и као »оријентализми«. У овом раду употребљаван је први термин, пошто је за ријечи које смо примили из турског, арапског и персијског језика уобичајенији у нашој литератури. Као турцизми третиране су све ријечи које су у српскохрватски језик ушле посредством турског, без обзира на њихово поријекло.

² Јоаникије Памучина је рођен 1810. године у селу Заградињу код Требиња. Од 1829. био је јеромонах у манастиру Завала, а од 1835. живи стално у Мостару, гдје постаје и архимандрит. Скупљач је народног بلاга и велики поштовалац народног језичког израза. Своја дјела штампао је старим ћирилским писмом, већином у Српско-далматинском магазину. Умро је 1870. године. Основицу његовог језика чине источнохерцеговачки ијекавски говори, са незнатним удјелом мостарског говора. Велики утицај на његов израз оставља схватање Вука Караџића о језику, те монашко образовање и православна традиција. У структури је овог језичког израза ово прво доминантније. Детаљније о овом в. Ибрахим Чедић, *Језик Јоаникија Памучине с посебним освртом на његову дијалекатску основицу*, Радови XI, Институт за језик Сарајево, 1984, 118—187.

њега».³ Међутим, насупрот оваквом ставу, очљиво је да ни он сам није могао ову замисао остварити у пракси, пошто турцизме сусрећемо у свим његовим дјелима.⁴

3. Фреквенција турцизама у појединим Памучининим дјелима зависи од садржаја који овај писац у њима износи. У дјелима у којима писац говори о народном животу и обичајима (*«Епархиа херцеговачка»*, *«Три вјерозакона у Херцеговини»*), у прикупљеним народним приповијеткама, као и у животописима (*«Побједоносно мучење Христине Рајковића»*) турцизми су доста чести, док у дјелима *«Почетак доласка грчки владика у Херцеговину»*, *«Писмо Хилендараца»*, *«Животопис Серафима Шолаје»*, пошто је њихова тематика из црквеног живота, ријетко срећемо те лексеме.

4. Грађа недвосмислено наводи на још једну констатацију када је у питању овај слој лексике у Памучининим дјелима. Фреквенција турцизама нарочито је појачана у оним случајевима кад се означавају реалије оријенталног начина живљења, што је и нормално, пошто се одређене појаве ни не могу именовати другим ријечима. То се види и из класификације грађе по тематским областима. Највећи број турцизама заступљен је у сљедећим тематским областима:

а) Вјера, вјерски живот и обичаји: *була* ХР 74, *мула* ЕХ 131, *ефендиа* ЕХ 131, *хоца* ЕХ 136, *медреса* ЕХ 138, *џематъ* ТВ 29, *химаџ* НРЧ 133, *мејтеф* ЕХ 138, *дова* ЕХ 138, *џамија* ЕХ 138, *мунаре* ЕХ 138, *рамазан* ХР 59, *Пејгамбер* ХР 59, *Ћаба* ХР 59, *џенет* ХР 67, *мелалић* ХР 68, *мусаф*, *куран* ХР 75, *џитаб* ХР 75, *евлија* ХР 76, *бајрам* ХР 85, *муезин* НБ 113, *ваз* НП 119, *џунах* НП 119, *џаџа* НАР 123, *дин* ТВ 22, *намаз*, *сабах*, *ићиндиа*, *акшам*, *јаџа*, *џаџилук* ТВ 20, *џума* ТВ 21, *џенем* НРЧ 133, и сл.

³ Уп. Владимир Ђоровић, *Памучинова збирка турцизма*, Гласник Земалског музеја, XXII, Сарајево, 1910, 173—174.

⁴ Материјал за овај рад ексерциран је из сљедећих Памучининих дјела: *Пословице*, Српско-далматински магацин, Задар, 1848. год. (ПО), *Почетак доласка грчки владика у Херцеговину*, Српско-далматински магацин, Задар, 1848. год. (ТВ), *Пословице*, Српско-далматински магацин, Задар, 1849. год. (ПС), *Епархија херцеговачка*, Српско-далматински магацин, Задар, 1849. год. (ЕХ), *Србљи митрополити и писмо Хилендараца*, Српско-далматински магацин, Задар, 1849. год. (СР), *Побједоносно мучење Христине Рајковића*, Српско-далматински магацин, Загреб, 1850. год. (ХР), *Народне приповједке*, Српско-далматински магацин, Загреб, 1850. год. (НП), *Народне пословице*, Српско-далматински магацин, Загреб, 1850. год. (НАР), *Три вјерозакона у Херцеговини*, Српско-далматински магацин, Загреб, 1851. год. (ТВ), *Обичаји о славењу крстни имена*, Српско-далматински магацин, Загреб, 1851. год. (КИ), *Народне приповједке*, Српско-далматински магацин, Загреб, 1851. год. (НРД), *Народне приповједчице*, Беч, 1861. год. (НРЧ), *Славјене Божића у Херцеговини*, Српско-далматински магацин, Задар, 1866. год. (СБ), *Народне приповједке*, Српско-далматински магацин, Задар, 1866. год. (НД), *Народни обичаји и приповједке*, Српско-далматински магацин, Задар, 1867. год. (НК), *Животопис Серафима Шолаје*, Српско-далматински магацин, Задар, 1869. год. (СШ).

б) Право, администрација и државно уређење: *мешџема* ГВ 171, *кадија* ГВ 171, *бујрунџија* ГВ 171, *ага* ГВ 173, *султан* ГВ 176, *ферман* ГВ 176, *паша* ГВ 176, *берат* ГВ 177, *кадилук* ЕХ 126, *спалук* ЕХ 130, *давуџија* ЕХ 132, *хехал-бег*, *азнадар*, *мухтурдар*, *дивитар*, *силифдар*, *азнаџатиб*, *већил-харџ*, *дивантескера*, *шерџат* ЕХ 140, *муселим* ЕХ 141, *харач* ЕХ 141, *везир* ЕХ 139, *муфтија* ЕХ 58, *девет* СП 164, *хех-хаја-паша* ГВ 175, итд.

ц) Занимања: *кадија* ГВ 171, *везир* ГВ 173, *улема* ГВ 173, *тур-наџија* ГВ 173, *калаџија* ГВ 92, *кујунџија*, *екмеџија*, *табак* ЕХ 129, *софта* ЕХ 138, *азнадар* ЕХ 139, *пезвенк* НРЧ 141, итд.

д) Војска и војни изрази: *ајан* ГВ 173, *бајрактар*, *буљукбаша* ЕХ 131, *сегмен* ХР 57, *аваз* ХР 61, *џефердар* КИ 88, *тембил* НРД 148, итд.

е) Храна, пиће, посуђе...: *бурек* ХР 68, *алва* ХР 68, *кафа* ГВ 173, *филџан* КИ 86, *ибрик* КИ 87, *софра* КИ 91, *чимбур* НРД 142, *тепсија* НО 56, итд.

ф) Грађевинарство: *хуприја* ГВ 175, *пенџер* ЕХ 132, *мунаре* ЕХ 138, *џамија* ЕХ 138, *авлија* ХР 58, *авлински* ХР 75, *сарај* ХР 66, *харе-м* ХР 128, итд.

г) Одјећа: *махрама* ЕХ 133, *чарапе* КИ 84, *чоха*, *џемадан*, *тозлу-ке*, *силај*, *фес* ЕХ 88, *амедиа* НРЧ 133, итд.

х) Медицина: *меит*, *аста* ЕХ 132.

5. Очигледно, према броју потврда за поједине тематске области, најфреквентнији су турцизми којима су означени појмови везани за вјеру, вјерски живот, право, администрацију... Сви други појмови мање долазе до изражаја, турцизми су малобројнији. Ако се то упореди с писаном ријечју XIX вијека, види се да је слична ситуација и код других писаца. Појачана фреквенција турцизама управо је примјетна у случајевима кад се говори о вјери, државној управи, војсци, администрацији... Такве потврде налазимо и у лексички босанскохерцеговачких листова из овог периода.⁵

6. Једна од особина Памучининих дјела с обзиром на турцизме је релативно густа употреба контактних синонима. Овдје ћемо третирати само оне контактне синониме гдје је код прве лексичке јединице друга забиљежена у загради, те на тај начин служи као објашњење првој. Као објашњење у загради се махом јављају српскохрватске лексеме, а, понекад, то могу бити и неке друге.

⁵ Уп. Богдан Дабић, *Слој турцизма у лексички »Горског вијенца« Петра Петровића Његоша*, Књижевни језик, Сарајево, 1980, бр. 3, 15, Херта Куна, *Језик »Босанског пријатеља«*, »Свјетлост«, Сарајево, 1983, 176, Љиљана Ного, *Језик »Босанског цвјетника«*, Радови VIII, Институт за језик Сарајево, 1981, 222—225, Ханка Плибановић-Вајзовић, *Турцизми у језику Петра Кочића*, Радови IX, Институт за језик Сарајево, 1982, 268—269, Јасна Хаџиђевић, *Лексика листа »Босна«*, Радови VIII, Институт за језик Сарајево, 1981, 304. Такође, ту особину сусрећемо у језику Мехмед-бега Капетановића Љубушака, босанскохерцеговачког писца XIX вијека. Податак је узет из траже за Пројекат »Језик босанскохерцеговачких писаца XIX вијека« који се ради у Институту за језик у Сарајеву.

Примјери: *тараф* (развој) ГВ 169, *мешћема* (судь), *валај* билај (богами) ГВ 171, *ајан* (заповједник) ГВ 173, *меит* (мртвац), *аста* (болестник), *давуциа* (тужитељ), *сацак* (троног), *пенџер* (прозор), *шејтан* (ђаво) ЕХ 132, *дова* (молитва) ЕХ 139, *ћехал-бег* (ађутант и тајниј совјетникъ), *азнадар* (Сокровишто-хранитељ или благајникъ), *му-хурдар* (печатохранитељ) ЕХ 139, *балие* (селски турци) ХР 52, *цери-ма* (глоба) ХР 56, *дин* (вјера) ХР 57, *фукара* (сиромаш) ХР 58, *меллић* (анђел) ХР 68, *анума* (велика госпоја) ХР 73, *евлија* (светац) ХР 76, *јалан шахити* (лаживи свједоци) ХР 85, *зећат* (милостиња) НП 119, *аф* (опроштење) НП 116, *ђунах* (грјех) НП 119, *ценет* (рај) ТВ 22, *улема* (књижевници) ТВ 19, *цемадан* (прслукъ), КИ 88, *тозлуке* (до-кољенице) КИ 88, *сиктур* (одлази) НК 72, *мухур* (печат) НК 73, *марифет* (вјештина) НД 82, *шахамеданъ* (свјежежитатељ), итд.

7. Ове су ријечи забиљежене и у Шкаљићевом Рјечнику тур-тизама,⁶ гдје су, наравно, тумачења за њих боља и опширнија. Памучинини преводи одговарају Шкаљићевим у највећем броју случајева — само понегдје нема подударности у тумачењу турцизама (уп. ријечи: *тараф*, *ајан*, *евлија*, *улема*).

8. Карактеристично је да Памучина не објашњава све турцизме — у загради се налази објашњење само за оне који по његовој процјени нису познати читаоцима. Очито да је Памучина рачунао на ширу читалачку публику, па је покушао у том контексту и језик прилагодити овој сврси. На тај начин су, међутим, поступали и други. Биљежење превода ријечи преузетих из других језика у оквиру заграде није само карактеристика Памучиног језика. Та појава уобичајена је у босанскохерцеговачкој писаној ријечи XIX вијека. Тумачења у загради налазимо код Љубушака,⁷ Ивана Ф. Јукића,⁸ као и у језику тадашње штампе,⁹ што значи да се ради и о језичком узусу.

9. Посебно је интересантна група примјера контактних синонима гдје се турцизми јављају у загради као објашњење домаћој ријечи. На примјер: *посилили* (похасили) ГВ 170, *мост* (ћуприја) ГВ 175, *писмо* (фетва) ЕХ 137, *предјел* (чејрек) ЕХ 138. Као што се види, то код Памучине није нарочито дошло до изражаја. У старијој писаној ријечи, међутим, и за ово у знатном броју потврда у појединим случајевима у загради се као објашњење налази турцизам.¹⁰

⁶ За провјеру турцизама кориштен је *Рјечник турцизама у српско-хрватском језику* Абдулаха Шкаљића, Сарајево, 1979.

⁷ Податак је према грађи за Пројекат *Језик босанскохерцеговачких писаца XIX вијека*.

⁸ Херта Куна, *Језик »Босанског пријатеља«, »Свјетлост«, Сарајево, 1983, 185.*

⁹ Љиљана Ного, *Језик »Босанског цвјетника«, Радови VIII, Институт за језик Сарајево, 1981, 223.*

¹⁰ Херта Куна, *Језик »Босанског пријатеља«, »Свјетлост«, Сарајево, 1983, 173.*

10. На основу свега што је речено могу се извести одређени закључци о турцизмима у дјелима Јоаникија Памучине:

а) Овај писац је био за чишћење језика од турцизама, али је ове ријечи ипак употребљавао, пошто без њих није могао представити многе појаве којима је посвећивао пажњу у својим дјелима.

б) Ове ријечи имају појачану фреквенцију у случајевима кад се говори о реалијама оријенталног начина живљења. Класификација турцизама по тематским областима, уз то, указује да су турцизми најфреквентнији у ситуацијама кад се помињу вјера, вјерски живот, право, администрација, занимања...

ц) Једна од особина с обзиром на турцизме је и релативно густа употреба контактних синонима — у загради се биљеже лексичке јединице истог значења (махом српскохрватске лексеме) које служе као објашњење за турцизам, што није заступљено у свим случајевима. Објашњења у загради обично Памучина исписује према својој процјени да ли је турцизам мање или више познат читаоцима.

д) На крају, ваља још додати да се Памучинин начин употребе турцизама не разликује од онога што иначе налазимо у тадашњој писаној ријечи. Без обзира на његово залагање за чишћење језика од ових ријечи, својим дјелом је потврдио да се без њих не може и, сходно томе, чак је допринио њиховој афирмацији у српскохрватском језику.

BEMERKUNGEN ÜBER DIE TURZISMEN IN DER SPRACHE VON JOANIKIJE PAMUČINA, EINES BOSNISCH-HERZEGOWINISCHEN SCHRIFTSTELLERS DES XIX. JHS.

Zusammenfassung

Pamučinas Anwendungsart der Turzismen unterscheidet sich nicht davon, was wir in der Sprache der im XIX. Jh. tätigen Schriftsteller finden. Ungeachtet dessen, dass er sich für die Sprachbereinigung von den Turzismen einsetzte, zeigte er in seinem Werk ihre Unvermeidbarkeit. So hat er sogar zur Affirmation der Turzismen in der serbokroatischen Sprache beigetragen.